

POZNÁMKY K TEÓRIÁM METAFORY. GIAMBATTISTA VICO

Roman Mikuláš

Ústav filologických štúdií, PdF UK Bratislava

Ústav svetovej literatúry SAV

Abstrakt: Predmetom nasledovných reflexií je konceptuálna teória metafory a jej miesto v systéme teórií metafor. Táto problematika je brizantná hlavne vzhľadom na fakt, že rôznorodé teórie metafory podmieňujú chaotický obraz o tom, čo sa v rámci výskumu metafory deje. Na príklade konceptuálnej teórie metafory sa dá dobre dokumentovať, aké dôležité je poznať vecnú previazanosť a logickú súdržnosť jednotlivých teoretických premís rôznych proveniencií, ale aj líniu vývinu teórií, ktoré v konečnom dôsledku viedli ku kreovaniu toho, čo zvykneme nazývať kognitívna teória metafory. Z celej palety asociovaných tzv. predchodcov konceptuálnej teórie metafory vyberám jednu z najdôležitejších osobností dejín filozofie, talianskeho filozofa Giambattistu Vica, pričom poukazujem na niektoré kľúčové idey týkajúce sa metafory a jej významu pre poznávanie sveta. Podobné myšlienky sa objavujú aj v publikáciách G. Lakoffa a M. Johnsona, avšak bez priamych alebo nepriamych odkazov. Preto v štúdiu ide o pokus o čiastkovú rekonštrukciu historického pozadia konceptuálnej teórie metafory s odkazmi na filozofov 18. 19. a 20. storočia.

Kľúčové slová: konceptuálna teória metafory, kognitívna teória metafory, konceptuálne metafory, Giambattista Vico, George Lakoff, Mark Johnson

Abstract: The subject of the following reflections is the conceptual metaphor theory and its place in the system of metaphor theories. This issue is highly charged, especially given the fact that the diverse metaphor theories make a chaotic picture of what is happening in metaphor research. On the example of conceptual metaphor theory, we can very well document how important it is to know the objective bonding and logical coherence of individual theoretical premises of different origins, as well as a line of theories that eventually led to the creation of what we call the cognitive metaphor theory. Of the whole range of the so-called forerunners of the conceptual metaphor theory I will choose one of the most important personalities of the history of philosophy, the Italian philosopher Giambattista Vico, pointing out some key ideas about the metaphor and its meaning for world awareness. Similar ideas also appear in the works of G. Lakoff and M. Johnson, but without direct

or indirect references. Therefore, the issue is an attempt to a partial reconstruction of the historical background of the conceptual metaphor theory with references to philosophers of the 18th, 19th and 20th centuries.

Keywords: conceptual metaphor theory, cognitive metaphor theory, conceptual metaphors, Giambattista Vico, George Lakoff, Mark Johnson

O SYSTEMATIKÁCH TEÓRIÍ METAFORY

V dizertačnej práci Karin Bischofovej *Metafory Európy v mediálnom diskurze (EUropa-Metaphern im medialen Diskurs, 2011)* môžeme nájsť veľmi príznačnú pasáž: „Väčšina prehľadových prác o teóriách metafory sa sústreďuje na antiku a/alebo na 20. storočie. Čas medzi týmito obdobiami sa zohľadňuje iba ojedinele. Teórie a reflexie o metafore u Nietzscheho, Leibniza, Rousseaua a Kanta sú spracované iba v jednotlivých prípadoch“ (Bischof 31).

To isté platí, ak uvažujeme napríklad o kognitívnej teórii metafory. Väčšinou nenachádzame odkazy na filozofické práce skorších období (18. a 19. storočie), napokon na ne neodkazovali ani tvorcovia konceptuálnej teórie metafory.

Karin Bischofová ďalej vo svojej práci správne poznamenáva: „Pohľad na rôznorodé teórie metafory je chaotický hlavne preto, lebo sa zlomové línie dištinkívnych kategórií viacnásobne prelínajú, pretože sú ukotvené vo viacerých disciplínach“ (Bischof 31).

Jedným z najpozoruhodnejších počinov k sprístupneniu nezjazdného poľa systematiky teórií metafory je práca Eckharda Rolfa, ktorý sa pokúsil systematizovať všetky známe teórie metafory prakticky v plnom rozsahu, avšak tiež sú to primárne teórie z 20. storočia.

Teórie metafory môžeme systematizovať aj podľa paradigiem, z ktorých vychádzajú, ako to robí Anselm Haverkamp, ktorý rozlišuje medzi jazyko-analytickou (T. Cohen alebo J. L. Austin), štrukturalistickou (J. Lacan) a hermeneutickou (H. Blumenberg) paradigmou. O tom, či je toto spoľahlivé fundament na spoľahlivú systematizáciu, sa dá vzhľadom na teoretickú a metodologickú roztrieštenosť v rámci týchto paradigiem právom pochybovať. Treba ale doplniť, že Haverkampove a Rolfove systematiky sú vo vedeckom diskurze uznávané a v nemeckom prostredí jedinečné svojho druhu.

O KONCEPTUÁLNEJ TEÓRII METAFORY

Kognitívna teória metafory, ako je dobre známe, sa snaží empiricky dokázať, že metaforické štruktúry majú svoje analogické ekvivalenty v kogni-

tívnych štruktúrach, v metafore teda vidí nástroj poznávania. Silvia Gáliková v tejto súvislosti konštatuje:

Ukazuje sa, že téza *metaforickosti* jazyka o vnútorných mentálnych stavoch vyžaduje neustálu pozornosť a prehodnocovanie. V skutočnosti vieme, že vo vnútri našich tiel (mozgu) sa nič také ako mentálne a kognitívne stavy v zmysle „náprotivkov“ fyzikálnych stavov nenachádza. Mentálne reprezentácie, myšlienky, pocity sú metafory, pomocou ktorých vypovedáme o svete vlastnej psychiky (30).

Ďalej uvádza:

V modeloch kognitívnej vedy, neurovedy, v psychológii a filozofii mysle sa popri dekoratívnych funkciách akcentujú najmä kognitívne a argumentatívne funkcie metafory (31).

Do kritiky kognitívnej teórie metafory sa na tomto mieste nemôžeme púšťať, stačí spomenúť jeden kritický bod, a to, že Lakoff a Johnson síce rozlišujú živú a mŕtvu metaforu, ale venujú sa prakticky výlučne iba lexikalizovanej (mŕtvej) metafore, pričom nevychádzajú z konkrétne používaného jazyka v komunikačných situáciách¹, ale postupujú viac menej intuitívne. Táto výčitka patrí k štandardnému vybaveniu každého kritika konceptuálnej teórie metafory.

Diskurz, ktorý sa okolo recepcie tejto teórie rozvinul, je relatívne diferencovaný a už aj dosť neprehľadný, preto sa teraz ani nemôžeme pokúšať o jeho sys-

¹ Orgoňová a Bohunická ale poznamenávajú, že Lakoff a Johnson vychádzajú v obrovského počtu príkladov: „Takéto konceptuálne metafory kognitívni lingvisti odkrývajú na základe množstva empirického materiálu (realizovaných výpovedí a textov), ktorý obsahuje metaforické jazykové výrazy z istej významovej oblasti“ (Orgoňová – Bohunická 2011, 100–101). Trocha inú diagnózu vyslovuje Ulrike Schröderová (2012), ktorá hovorí o absencii autentického jazykového materiálu a o introspektívno-intuitívnej metóde Lakoffa a Johnsona (Kommunikationstheoretische Fragestellungen). Samostatnú kapitolu (Die Anwendung der Intuition in der konzeptuellen Metapherntheorie) tejto problematike venuje Péter Csátár v štúdií Die introspektiv-intuitive Datensammlung und ihre Alternativen in der konzeptuellen Metapherntheorie (In András Kertész /ed./: Neue Ansätze zur linguistischen Evidenz, 2008, s. 109–150). Csátár kritizuje skutočnosť, že sa tvorcovia konceptuálnej teórie metafory vôbec nevenujú problému identifikácie metafory, napriek tomu, že sa ich tézy, ako sami tvrdia, dajú podložiť dátami. Avšak o metodológii zbierania dát v nich nenájdeme žiadnu zmienku. Do polovice 90. rokov 20. storočia sa vôbec netematizovala otázka možnosti posúdenia metaforickosti. Jazykové metafory sa jednoducho berú ako dané. Problém je v tom, že obrovské množstvo materiálu, na ktorom stoja ich analýzy, je výsledkom ich vlastnej jazykovej intuície. Jeden z prvých, ktorí na metodologické problémy v zbieraní materiálu upozornili, bol Olaf Jäkel (1997): „Jazykové dôkazy pre konceptuálne metafory uvádzajú jednoducho bez akéhokoľvek údaja o ich pôvode, pričom si pravdepodobne príslušný teoretik sám sebe slúži ako materiálová báza, siahajúc po vlastnej jazykovej intuícii“ (Jäkel 1997, 144n.).

tematizáciu. Uvedená neprehľadnosť sa začína už kdesi pri pojme koncept alebo konceptualizácia. Reinhard Fiehler konceptualizáciu vysvetľuje nasledovne:

Konceptualizácia znamená vytvorenie zásadnej predstavy alebo chápanie niečoho v rámci špecifických vzťahov. Tento referenčný rámec môže mať rôznu mieru abstrakcie alebo názornosti. (Napríklad jazyk môžeme chápať ako „prostriedok“ alebo ako „nástroj“ dorozumievania.) Tým, že aj referenčný rámec môže byť rozdielne abstraktný, rozlišujeme konceptualizácie od „konceptuálnych metafor“, ako ich vnímajú Lakoff/Johnson. Výberom referenčného rámca sa konceptualizácia takpovediac dostane na svoje miesto (lokalizujeme ju, „sie wird verortet“). Určujeme jej relevantný systém a tým implicitne alebo explicitne relácie k ostatným konceptualizáciám. Spravidla sa takáto konceptualizácia deje prostredníctvom častice „ako“ (als): „jazyk ako prostriedok dorozumievania“, „jazyk ako potenciálne nekonečné množstvo viet“, „komunikácia ako výmena informácií“ a pod. (Fiehler 1990, 102–103).

Často si za referenčný rámec volíme oblasť skutočnosti, ktorá je nám empiricky blízka a daný pojem sa rodí v analógii k nej. Takéto analógie sa potom dajú opísať výrazmi *je ako*, napr. *vety a slová sú ako nádoby: môžu byť prázdne, môžeme ich naplniť obsahom/významom* a pod. Takéto výpovede Fiehler preto nazýva analogizujúce. Zastáva názor, že konceptualizácia je zásadný spôsob poznania, ktorý si všimame hlavne v prípadoch, keď sú príslušné pojmy abstraktné alebo vyjadrujú všeobecné princípy (Fiehler 1990, 102–103). To je chápanie konceptuálneho systému, z ktorého ale nevyplýva, ako má alebo nemá spomínaná abstrakcia alebo generalizované znázornenie v konečnom dôsledku vyzeráť. Môžeme si položiť otázku: Existuje niečo také ako metóda konceptualizácie? Keď sa konštatuje, že „Reddy v roku 1979 spracoval metaforu kanálu/trubice (Conduit-Metapher)“, ktorá znie KOMUNIKÁCIA JE PREPRAVA MATERIÁLU, potom sa musíme pýtať, ako postupoval a do akej miery je jeho postup platný a spoľahlivý, ak chceme na jeho fundamente vypracovať komplexný systém konceptov (napríklad metaforických konceptov strachu alebo iných emócií a afektov).

Práve príklad z oblasti konceptualizácie emócií predkladá Juraj Dolník v štúdiu *Interpretácia emócií a citov prostredníctvom jazyka. Príklad: Ako interpretujú Slováci hnev?* Jeho generalizácia, resp. metaforický koncept (autor nepoužíva túto terminológiu²) HNEV JE ROZPÍNAVÁ ZÁPALNÁ LÁTKA referuje na lexikalizované metafory ako *puknúť od hnevu, vybuchnúť, vrie to v ňom, ventilovať svoj hnev, tlmiť hnev* a pod. Ponúka aj niekoľko alterna-

² Dolník hovorí iba o metafore, a to v zmysle štandardizovanej interpretácie aspektov hnevu.

tívnych metaforických konceptov hnevu: HNEV JE UCHVACUJÚCI VONKAJŠÍ ŽIVEL alebo HNEV JE DEFORMAČNÝ ČINITEL (Dolník 2005, 36–37). Ak si ale pozrieme Kövecsesove štúdie o metaforike emócií a prezrieme si ním vygenerované metaforické koncepty hnevu, nájdeme úplne iné koncepty, napr. ANGER IS AN OPPONENT, ale aj príklady ako VANITY IS AN OPPONENT alebo LOVE IS AN OPPONENT, teda rovnaké koncepty pre rôznorodé emócie. Naproti tomu nájdeme aj FLUID IN A CONTAINER, teda jeden koncept pre rôznorodé emócie ako hnev, hrdosť aj lásku.³ Otázka preto znie, či majú Lakoff a Johnson pravdu, keď hovoria o obmedzenom počte metaforických konceptov. A je možné dopracovať sa k spoľahlivej metóde ich rozpracovania? Orgoňová a Bohunická o konceptuálnej metafore píšu:

Uvedené konceptuálne metafory predstavujú len predpokladané mentálne schémy, vzorce, ktoré usmerňujú naše myslenie, hovorenie a správanie. Takéto konceptuálne metafory kognitívni lingvisti odкрývajú na základe množstva empirického materiálu (Orgoňová – Bohunická 2011, 100–101).

Autorky na príklade významovej oblasti „myšlienky“ predstavujú postup extrahovania metaforických konceptov pripodobňovaním jednej domény k druhej na konkrétnych príkladoch zo slovenského jazyka. O miere spoľahlivosti týchto konceptuálnych metafor a o ich vedeckej hodnote sa už dlho polemizuje.

Aj pri vypracovaní konceptov, ktoré, samozrejme, ako také neexistujú, siachame po analógiách, čo mnohých autorov motivovalo k vecne absolútne správnym výpovediam typu o metafore sa dá hovoriť iba v metaforách. V tomto duchu vznikol aj známy koncept *vysielať a prijímať*, teda antropomorfizovaného *vysielača a prijímača*, medzi ktorými je *conduit*, teda komunikačný kanál. Toto je klasický príklad reifikácie. Objektívizácia fenoménu *komunikácie*, jej zhmotnenie, má silne sugestívny potenciál⁴ a organizuje produkciu ďalších konceptov, avšak tie súvisia výhradne s už existujúcimi konceptmi⁵. Otázka ale znie, ako súvisia metaforické konceptualizácie s kognitívnym systémom, teda či tam jestvujú nejaké štrukturálne súvislosti.

Systém konceptov je v tomto duchu zjavne chápaný ako autopoietický a operatívne uzavretý systém, ktorý by mal byť, aspoň z aspektu systémovej teórie, s kognitívnym systémom štrukturálne prepojený. Avšak, ako vieme,

³ Porovnaj Kövecses (1986; 1990; 2000; 2015).

⁴ Porovnaj aj Bohunická (2009).

⁵ Gisela Brünnerová napríklad vyabstrahovala celkovo desať konceptov: komunikácia je boj; prijímanie potravy; výstavba; pletenie a tkanie; kreslenie a maľovanie; hudba; rastliny; počasie; voda; pohyb v priestore (Brünner 1987, 103–106).

pozorovanie a opis spojenia dvoch operatívne uzavretých autopoietických systémov predstavujú prakticky neriešiteľnú problematiku a príslušné diskusie sa rozvíjajú tiež primárne iba v systemickej epistemológii, pričom majú dosah aj na literárnu vedu, kde sa napríklad hovorí o prepojení *systému symbolov a systému konania* (Symbolsystem – Handlungssystem). Neriešiteľná je táto problematika aj preto, lebo ako pozorovateľ systému nemôžeme byť zároveň aj jeho súčasťou. V prípade jazyka a kognície to neplatí ani v jednom prípade, teda v akte pozorovania nie je možné sa nachádzať ani mimo vedomia a ani mimo systému komunikácie.

Isté akceptovateľné a heuristicky prínosné riešenie pre štrukturáciu oblastí analógií ponúka lingvistika, resp. Weinrichova *Bildfeldtheorie*, ale aj to je iba jedno z možných riešení. Tu vychádzame z jazykového materiálu, ale môžeme vychádzať v podstate z iných druhov životných prejavov, ktoré doteraz vôbec neboli zohľadňované a pre ktoré nebol vyvinutý kód, prípadne ak bol vyvinutý, napr. EEG, tak nie je kompatibilný s kódom lingvistiky alebo filozofie atď. Jeden z najpríznačnejších príkladov a pokusov prepojenia kódov súvisí s objavom zrkadlových neurónov a ich následnou erupčivou recepciou v rôznych disciplínach.

Do hry vstupuje ďalší faktor, faktor interdisciplinarity. Ide o špecifické ciele, nástroje, objekty a tradície jednotlivých disciplín, ktoré sa tak či onak odvolávajú na kognitívnu teóriu metafory. Poznáme početné iniciatívy obsiahnuť pomocou konceptuálnej teórie metafory špecifiká odborného jazyka, hlavne fyziky, matematiky alebo jazykovedy⁶. Uvedené konceptualizácie jazyka odkrývajú celú dilemu definovania podstaty jazyka. Heterogenita doteraz rozpracovaných konceptualizácií skôr potvrdzuje názor, že v pozadí nie je žiadna kognitívna štruktúra, že metaforické koncepty nie sú prejavom kognitívnych štruktúr. Z úrovne takejto heterogenity preto treba prejsť na abstraktnejšiu úroveň, napr. na úroveň funkčného aspektu, napr. JAZYK JE NÁSTROJ/PROSTRIEDOK. Okrem toho je konceptualizácia historicky variabilná a je možné opísať evolúciu metaforických konceptualizácií. Na základe takéhoto výskumu odborného jazyka a jeho konceptov by bolo možné ozrejmiť, aké koncepty sa presadili a za akých rámcových podmienok sa presadili, napr. v kontexte

---

⁶ V jazykovede ide hlavne o výskumy konceptualizácie jazyka, komunikácie, informácie, slova, textu a podobne. Pre jazyk Fiehler vyabstrahoval nasledovné konceptualizácie: jazyk ako prostriedok (alebo nástroj) dorozumievania; systém znakov; systém pravidiel/konvencií; nástroj myslenia a poznania skutočnosti; prostriedok uchovávanía a tradovania skúseností a poznania; organizmus; potenciálne nekonečné množstvo viet; národné alebo kultúrne puto; individuálna alebo sociálna identita; kondenzovaná skúsenosť (Fiehler 1990, 111–112).

vedecko-teoretického variantu evolučnej epistemológie. Evolučná teória metaforických konceptov odborného jazyka potom môže byť podkladom pre širšie modelovanú evolučnú teóriu jazyka (Dieter Wunderlich⁷) alebo evolučnú teóriu literatúry (Karl Eibl, Franco Moretti).

Fiehler si kladie niekoľko podstatných otázok: „Čo znamená, že existujú rôzne konceptualizácie vedeckého procesu? Aké možnosti sa otvárajú pre jeho opis za predpokladu, že pre základné pojmy jazykovedy máme k dispozícii množstvo výrazne odlišných konceptualizácií?“ (Fiehler 1990, 118). A napokon tvrdí: „Máme toľko objektov, koľko máme konceptualizácií. (...) Heterogenita v ich jednote je pozoruhodná“ (Fiehler 1990, 118–119).

V našom uvažovaní ale môžeme postupovať aj opačným smerom, nie analyticko-aplikačným, orientovaným na metaforickosť odbornej terminológie, ale teoreticko-implikačným (navzájom sa prestupujúcim), zameraným na teoretické paradigmy disciplín: v kontextoch filozofie/epistemológie, lingvistiky, literárnej vedy, ale aj v kontextoch psychoterapie, teórie vnímania, historiografie, sociológie, manažmentu, poradenstva, marketingu a pod. Otázka znie, akým spôsobom ovplyvnila disciplinárna recepcia konceptuálnej teórie metafory samotnú disciplínu a ako podmienila jej sebareflexiu.

Ukotvenie metaforických konceptuálnych štruktúr v kognitívnych štruktúrach je brizantná problematika a je výsostne aktuálna prakticky vo všetkých disciplínach, v ktorých sa skúma ľudské myslenie a konanie. Figuralita je preto fundamentálnou antropologickou kategóriou, ktorá je prítomná v bežnom živote, rovnako ale aj v mýtoch či vo vedeckých diskurzoch.

Zatiaľ čo v prvých fázach vývinu konceptuálnej, ako aj kognitívnej teórie metafory sa postupovalo viac menej induktívne a introspektívne (Jäkel používa dokonca označenie „impresionistický prístup k metafore“ /Jäkel 2003, 21/), medzičasom máme k dispozícii výskumy, ktoré analyzujú autentický jazykový materiál. Tieto výskumy sa do veľkej miery odvíjajú od konštruktivistickej paradigmy⁸ a ich primárnym cieľom je zistiť konštruktívny charakter nášho orientačného priestoru cez prizmu metafory. Mnohé z týchto výskumov však nezohľadňujú alebo nedostatočne zohľadňujú komunikačno-funkcionálny kontext⁹. V literárnej vede je tento aspekt ale aj značne obmedzený. Podnetné práce, ktoré práve tento kontext konzekventne zohľadňujú, sa zrodili napr. v prostredí psychoterapie. Ťažko v tomto momente hodnotiť všetky tieto práce, pretože

⁷ neskôr Eric Lenneberg alebo Beate Merquardtová

⁸ Kövecses použil pojem *body-based constructionism* po prvý raz v knihe *Metaphor and Emotion* (2000).

⁹ Výnimočné sú v tomto kontexte práce Ulrike Schröderovej.

neexistuje žiaden spoľahlivý kľúč na ich systematizáciu a ani žiadna metateoretická reflexia tejto populárnej teórie, ktorá by zároveň kriticky rekapitulovala doterajšie výsledky aplikovaných výskumov¹⁰.

Vo výskumoch primárne postavených na báze konceptuálnej teórie metafory ale ojedinele môžeme identifikovať aj vplyv teórie komunikácie a príslušné premisy jej sociálno-psychologického razenia. Ide, samozrejme, o nadstavbové prvky. V prostredí literárnej vedy zase môžeme sledovať posuny smerom k živej (kreatívnej, inovatívnej) metafore, ktorá bola v prvej generácii konceptuálnej teórie metafory výrazne poddimenzovaná (tu treba spomenúť hlavne práce Kathrin Kohlovej). V každom prípade sa ale presadilo presvedčenie, že metafora je jedným zo základných stavebných (konštrukčných) elementov, resp. princípom konštrukcie našej reality.

Tento názor ale nie je vôbec nový. Explicitne sa objavuje napríklad u osvietenského filozofa Giambattistu Vica¹¹. Natíska sa ale otázka, v akom zmysle by mohlo byť pre aktuálnu diskusiu užitočné sprítomňovať si staršie teoretické modely, ktoré vysúvajú do popredia kognitívne aspekty metafory. Okrem toho by sme sa mali pozrieť na to, či existovali výskumy, ktoré by úspešne odkryli aspekty porozumenia v celej ich komplexnosti, teda aj s ohľadom na komunikačno-funkcionálny aspekt (kultúrnosenzitivne, kontextuálne prístupy) – v našom prípade literárnej komunikácie.

Ak v duchu kognitívnej teórie metafory vnímame metaforu ako výraz konceptuálnych štruktúr, teda prakticky ako bežný fenomén, ktorý nám ponúka možnosť odhaľovať princípy ľudskej kognície a poznania, potom metafora hrá úlohu organizátora a konštruktéra našich skúseností/našej reality. Tým sa stáva, ako to píše Katrin Kohlová, antropologickou univerzáliou, ktorá sa výrazne podieľa na základných neuropsychologických procesoch (Kohl 2007, 119). Takýto zásadný posun v chápaní metafory na rozdiel od jej vnímania ako rétorickej figúry, teda ako anomálie alebo ornamentu, nie je ale vynálezom konceptuálnej teórie metafory, aj keď to jej tvorcovia opakovane tvrdia. Tieto myšlienky sa objavujú dávno pred prvými publikáciami Lakoffa a Johnsona, hlavne v prácach nemeckej proveniencie. Toto bolo na mnohých miestach dokázané. Avšak trocha problematické začnú však byť tieto konštatovania vtedy, keď si všimneme, že zoznamy mien tzv. predchodcov konceptuálnej teórie metafory sa od autora k autorovi líšia. Dané odlišnosti sú motivované jednak spôsobom recep-

---

¹⁰ V tomto zmysle by sme mohli spomenúť asi len jednu prácu Gerarda J. Steena *Finding Metaphor in Grammar and Usage*. V nemeckom kontexte je to Olaf Jäkel a jeho základné dielo *Wie Metaphern Wissen schaffen* z roku 2003.

¹¹ K príslušným paralelám porovnaj napríklad Debatin (1995).

cie konceptuálnej teórie metafory a jednak aj vedeckou socializáciou samého autora. Všetky majú výrazne relatívnu výpovednú hodnotu.

My by sme mali primárne vychádzať z chápania metafory ako sprostredkovateľskej inštancie medzi kogníciou a jazykom, medzi vedomím a komunikáciou, medzi individuum a spoločenstvom, ako médiom štrukturácie a konštrukcie vnútorného sveta subjektu a kultúry. V konštruktivizme máme túto problematiku spojenia vedomia a komunikácie výrazne prítomnú, pričom sa ale hovorí o operatívne uzavretých systémoch, ktoré sa navzájom síce perturbujú, ale nevymieňajú si žiadnu sémantiku. Koncepty a metafory sú v tomto zmysle elementmi dvoch operatívne uzavretých systémov, ktoré sa navzájom podmieňujú, a to systému jazyka (komunikácie) a systému kognície (vedomia). Jazykové realizácie konceptov vo forme metafor sú podľa Lakoffa a Johnsona sekundárne realizácie alebo prejavy kognitívnych procesov, ide teda o variácie podľa nich obmedzeného počtu základných kognitívnych modelov¹². Fakt, že Lakoff a Johnson vychádzajú z ľudskej skúsenosti ako základného elementu poznania (*experientialism* /1980/, neskôr *embodied realism* /1999/), je ďalší krok ku konštruktivistickej epistemológii a jej pojmu empirie. Tým chceme povedať, že ku konceptuálnej teórii metafory sa môžeme priblížiť aj cez premisy konštruktivistickej epistemológie. Avšak konštruktivizmus zahŕňa ideový aparát, ktorý je starší ako 2500 rokov, preto aj v teóriách metafory musíme logicky nájsť predchodcov tejto teórie – aspoň parciálne analogické teoretické koncepcie.

GIAMBATTISTA VICO

Veľké styčné plochy vykazuje konceptuálna teória metafory s teóriou metafory Giambattistu Vica, ktorú prezentoval hlavne vo svojom fundamentálnom diele *La scienza nuova* v roku 1744. Vico svojou filozofickou pozíciou podnecuje skeptickú sebareflexiu racionalizmu, v ktorom metafora ako nástroj poznania nemala žiadne postavenie. Hlavne Descartes ju považoval za prostriedok zahmlievania a znejasňovania. Vico, naopak, pozitívne hodnotí reflexívnu funkciu metafory. A práve v odhaľovaní reflexívnej funkcie metafory vidíme rozdiel medzi modernou interakčnou a klasickou substitučnou teóriou metafory. Táto línia sa v nemeckom prostredí tiahne od osvietenstva až k moderne, kde rôzni autori ako Friedrich Nietzsche, Fritz Mauthner či Ernst Cassirer odhaľu-

¹² Ak však akceptujeme operatívnu uzavretosť systémov, potom by bolo treba túto premisu konsekventne preformulovať.

jú reflexívnu hodnotu jazyka a reflexívnu funkciu jeho metaforickej podstaty. Všetky tieto filozofické osobnosti odkazujú na Vica, ktorý stojí pri zrode modernej filozofie jazyka a zároveň predstavuje obrat v uvažovaní o metafore. Za kľúčové považujú jeho úvahy o metaforickom pôvode jazyka a jeho akcentovanie inovatívneho a poznávacieho potenciálu metaforu. Známi nemeckí teoretici metaforu ako Alfred Biese alebo Philipp Wegener vidia vo Vicovi prvého, ktorý metaforu chápal ako zdroj mýtu a jazyka a ako nutnú formu nazerania. Biese na základe Vicovej teórie metaforu vo svojej práci *Filozofia metaforického* (*Philosophie des Metaphorischen*) považoval metaforu za fundamentálny spôsob myslenia. Neskôr je to Fritz Mauthner, ktorý Vica explicitne cituje a venuje mu veľký priestor v druhom zväzku svojich *Príspevkov ku kritike jazyka* (*Beiträge zu einer Kritik der Sprache*), keď hovorí, že všetok vývin jazyka sa deje prostredníctvom metaforu. Fundamentálnu premisu obsiahnutia metaforického charakteru sveta vysvetľuje Vico prostredníctvom pojmu *ingenium*, kognitívnej schopnosti, ktorou produkujeme názorné predstavy. Ale Vico uvádza, že Taliani pod týmto pojmom¹³ rozumejú schopnosť rýchlo a vhodne spájať veci od seba principiálne vzdialené. Táto základná schopnosť kreovania syntéz zodpovedá funkcionalite metaforu. U Vica je metafora fundamentom myslenia a jazyka, metafora sa potom nechápe ako analógia alebo podobnosť, ale ako identita, resp. vzťah identity¹⁴. Metafora nie je porovnanie podobného, ale predikácia, prostredníctvom ktorej sa rozdielne stáva rovnakým. Americký filozof Donald Pillipp Verene píše:

Vicov objav imaginatívnej univerzálie je objavom princípu identity, ktorý je spojený s pojmom metaforu ako fundamentálneho epistemologického elementu. Metafora je tým momentom, v ktorom pôvodným spôsobom vzniká identita vnímania. Je formou, v ktorej sa vnímanie vyjadruje najbezprostrednejšie. Metafora je fundamentálnou mentálnou operáciou v akte vedenia (Verene 1987, 71, citované podľa Debatina 1995, 36).

Peter König to s odkazom na Vica formuluje nasledovne: „Metafora predstavuje zásadnú mentálnu funkciu, ktorou duševné jadro človeka prekonáva telesnú schránku a na konci dlhého dejinného procesu sa napokon stane objektom jeho sebapoznania“ (König 2005, 119). Tým sa Vico pohybuje smerom k historickému epistemologickému konštruktivismu.¹⁵ Ontologický princíp reálne existujúcej podobnosti, ako ho predpokladá Aristoteles, Vico nahrádza

¹³ *l'ingegno*

¹⁴ V tomto poňatí už istým spôsobom odkazuje na predikačnú teóriu metaforu Paula Ricoeura.

¹⁵ Tento aspekt, teda pokus o historickú antropológiu na základe metaforu, napríklad už u Vicovho epigóna Bieseho nenájdeme.

konštruktivistickým princípom prakticky, resp. skúsenostne skonštruovanej podobnosti. Funkcia metafory potom spočíva v kreatívnom obsiahnutí sveta, ako aj v kognitívno-imaginatívnom poznávaní sveta.

Tradičný je Vico v tom, že metaforu definuje ako substitút istého pojmu. Vico ale prekonáva Aristotela v tom bode, že metafore priznáva nielen predikát pravdivosti, ale aj ústrednú úlohu v procese vývinu jazyka a v kognitívno-kreatívnych procesoch. Pre Vica metafora vyjadruje pravdu, resp. to, čo je pravdivé. *Ingenium* a jeho produkt *metafora* nemôžu existovať mimo pravdy, teda v zmysle ním propagovaného konštruktivistického princípu *verum-factum*, čo slovníkom konštruktivismu znamená, že človek vie a môže spoznať iba to, čo sám vytvoril.

Vico v tomto duchu fundamentálneprehodnocuje úlohu jazyka, vidí v ňom na pozadí svojej teórie metaforických univerzálií médium, v ktorom spoznávame a interpretujeme svet, a nie iba médium prenosu myšlienok. Vico opisuje hlavnú funkciu metafory v jej tvorivom sprístupňovaní sveta alebo, povedané inak, jej podstatu vidí v jej kognitívno-imaginatívnej funkcii poznávania sveta. Za základný princíp metafory považuje jej antropomorfizáciu, kde telesnosť tvorí základ princípu prenosu na svet abstraktných fenoménov. Na vysvetlenie tohto procesu používa lexikalizované metafory (hlava, ústa, čelo, zuby a pod.)¹⁶. V prenose telesných vlastností na duševné aktivity vidí hlavný motor vývinu filozofického myslenia. V tomto kontexte Vico ako prvý považuje antropomorfizáciu za základný princíp metafory. Debatin konštatuje: „Už to nie je analogicko-ontologický prenos medzi rodom a druhom alebo medzi živým a neživým, ale po prvý raz sa tematizuje antropologicko-projektívna kategorizácia sveta prostredníctvom konštitúcie podobnosti“ (Debatin 1995, 39–40).

Vico v dejinách teórií metafory predstavuje skutočný obrat, aj keď nie konzekventný odklon od Aristotela. Aj vo svojich prednáškach z rétoriky na Právnickej fakulte v Neapole sa odráža od Aristotela, ale do prednášok zakomponoval aj svoje myšlienky a témy, ktoré ho eminentne zaujímali, ako napr. tému vekových stupňov (talianskeho) jazyka¹⁷. Vico rozlišuje ešte *vocabula propria*¹⁸ a *vocabula translata ex causa necessitas*, teda slová s preneseným významom, ktoré vznikli pre nedostatok vlastných slov v sedliacky štruktúrovanom detskom veku jazyka. Metafory, ktoré vznikli z nedostatku výrazo-

¹⁶ Podobne ako Lakoff a Johnson. Toto je konvergenčný bod, antropologický komponent, ktorý je charakteristický pre Lakoffa a Johnsona, vnímanie a konštrukcia sveta cez prizmu telesnosti a zmyslov, koncepcia, ktorú Kövecses neskôr rozpracoval a nazval ju *body-based constructionism*.

¹⁷ Ide o detský vek, mládežnícky vek, dospelý vek a starecký vek jazyka.

¹⁸ Odkiaľ sa ale *vocabula propria* vzali, už neuvádza.

vých prostriedkov, Vico nazýva *metaphorae nativae et populares*. Iné sú iba ozdobou. Aj to je známa aristotelovská diferenciacia. Vico opisuje, ako ľudia vlastné výrazy prenášajú na kognitívne schopnosti, napr. latinské slovo *legere*, ktoré pochádza z konceptu zberu¹⁹ napr. ovocia. Výskum takýchto prenosov je v podstate úlohou etymológie. Preto Vico opakovane upozorňuje na podstatnú úlohu etymológie v kontexte filozofie jazyka, pretože metaforický pôvod pojmov zároveň odhaľuje meniace sa spôsoby myslenia a prehovoru.

Idea pôvodne figurálneho charakteru jazyka sa ujala v nemeckej jazykovej oblasti hlavne v kontexte romantizmu²⁰. Vico je milník v dejinách teórie metafory, čo explicitne konštatuje Fritz Mauthner v *Príspevkoch ku kritike jazyka (Beiträge zu einer Kritik der Sprache, 1901 – 1902)*. Mauthner ale odkazuje aj na blízkosť ideí v dielach Hamanna a Vica. Pred Mauthnerom sa významom Vicových myšlienok o metafore zaoberal Alfred Biese vo svojom traktáte *Filozofia metaforického (Die Philosophie des Metaphorischen, 1893)*.

Literatúra

- Biese, Alfred. 1893. *Philosophie des Metaphorischen: In Grundlinien dargestellt*. Hamburg – Leipzig: Verlag von Leopold Voss.
- Bischof, Karin. 2011. *EUropa-Metaphern im medialen Diskurs*. Dissertation. Wien: Universität Wien. Fakultät für Sozialwissenschaften.
- Blumenberg, Hans. 1983. „Ausblick auf eine Theorie der Unbegrifflichkeit.“ In Blumenberg, Hans: *Wirklichkeiten in denen wir leben*, 104–136. Stuttgart: Reclam.
- Bohunická, Alena. 2009. „Persuazívny potenciál metafory.“ In VARIA XVI. Zborník materiálov zo XVI. KOLOKVIA MLADÝCH JAZYKOVÉDCOV (Častá-Papiernička 8. – 10. 11. 2006). Zostavila Gabriela Múcsková, 29–42. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV.
- Brünner, Gisela. 1987. „Metaphern für Sprache und Kommunikation in Alltag und Wissenschaft.“ In *Diskussion Deutsch* 94. 18. Jahrgang: 100–119.
- Csatár, Péter. 2008. „Die introspektiv-intuitive Datensammlung und ihre Alternativen in der konzeptuellen Metaphertheorie.“ In *Neue Ansätze zur linguistischen Evidenz*. eds. András Kertész – Csilla Rákosi, 109–150. Frankfurt/M. a i.: Peter Lang.

¹⁹ Vico dokladá príbuzenský vzťah pojmov *legere, colligere* a *intelligere* (tal. *leggere* = čítať; *raccogliere* = zbierať).

²⁰ najmä v dielach Johanna Georga Hamanna *Sokratovské pamätihodnosti (Sokratische Denkwürdigkeiten, 1762)* a Johanna Gottfrieda Herdera *Pojednanie o pôvode reči (Abhandlung über den Ursprung der Sprache, 1772)*

- Debatin, Bernhard. 1995. *Die Rationalität der Metapher: Eine sprachphilosophische und kommunikationstheoretische Untersuchung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Dolník, Juraj. 2005. „Interpretácia emócií a citov prostredníctvom jazyka. Příklad: Ako interpretujú Slováci hnev?“ In *Studia Academica Slovaca*, 34. Prednášky 41. letnej školy slovenského jazyka a kultúry, 29–42. Bratislava: STIMUL.
- Fiehler, Reinhard. 1990. „Kommunikation, Information und Sprache: Alltagsweltliche und wissenschaftliche Konzeptualisierungen und der Kampf um die Begriffe.“ In *Information ohne Kommunikation? Die Loslösung der Sprache vom Sprecher*. ed. Rüdiger Weingarten, 99–128. Frankfurt/M.: Fischer.
- Gáliková, Silvia. 2011. „Metafora v kognitívnovednom modelovaní.“ *World Literature Studies*, 3 (20), č. 3: 28–40.
- Grassi, Ernesto. 1992. *Die unerhörte Metapher*. Frankfurt/M.: Anton Hain.
- Jäkel, Olaf. 1997. *Metaphern in abstrakten Diskurs-Domänen: Eine kognitiv-linguistische Untersuchung anhand der Bereiche Geistestätigkeit, Wirtschaft und Wissenschaft*. Frankfurt/M., Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Peter Lang.
- Jäkel, Olaf. 2003. *Wie Metaphern Wissen schaffen: Die kognitive Metapherntheorie und ihre Anwendung in Modell-Analysen der Diskursbereiche Geistestätigkeit, Wirtschaft, Wissenschaft und Religion*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Kertész, András – Csilla Rákosi, eds. 2008. *New Approaches to Linguistic Evidence. Pilot Studies. Neue Ansätze zu linguistischer Evidenz. Pilotstudien*. Frankfurt/M.: Peter Lang.
- Kohl, Katrin. 2007. *Metapher*. Stuttgart: Metzler.
- König, Peter. 2005. *Giambattista Vico*. München: C.H. Beck – Verlag.
- Kövecses, Zoltán. 1986. *Metaphors of anger, pride and love. A lexical approach to the structure of concepts*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Kövecses, Zoltán. 1990. *Emotion Concepts*. New York: Springer.
- Kövecses, Zoltán. 2000. *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Kövecses, Zoltán. 2015. *Where metaphors come from: Reconsidering context in metaphor*. Oxford: Oxford Univ. Press.
- Mauthner, Fritz. 1912. *Beiträge zu einer Kritik der Sprache*. Zweiter Band: Zur Sprachwissenschaft. Zweite Auflage. Stuttgart und Berlin: J. G. Gotta'sche Buchhandlung Nachfolger.
- Orgoňová, Oľga – Bohunická, Alena. 2011. *Lexikológia slovenčiny. Učebné texty a cvičenia*. Bratislava: Stimul.
- Schröder, Ulrike. 2012. *Kommunikationstheoretische Fragestellungen in der kognitiven Metaphernforschung: Eine Betrachtung von ihren Anfängen bis zur Gegenwart*. Tübingen: Narr-Verlag.

- Steen, Gerard J. 2007. *Finding Metaphor in Grammar and Usage. A methodological analysis of theory and research*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Toulmin, Stephen E. 1974. „Die evolutionäre Entwicklung der Naturwissenschaft.“ In *Theorien der Wissenschaftsgeschichte*. Ed. Werner Diederich, 249–275. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Verene, Donald Philipp. 1987. *Vicos Wissenschaft der Imagination: Theorie und Reflexion der Barbarei*. München: Fink (Humanistische Bibliothek, Reihe I; 44).
- Vico, Giambattista. 1744. *Principj di Scienza Nuova d'intorno alla commune Natura delle Nazioni*. Napoli: Nella Stamperia Muziana.
- Vico, Giambattista. 1822: *Grundzüge einer Neuen Wissenschaft über die gemeinschaftliche Natur der Völker*. Leipzig: Brockhaus.
- Wegener, Philipp. 1885. *Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens*. Halle: Max Niemeyer.

Štúdiá vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 2/0063/16
Hyperlexikón literárnovedných pojmov a kategórií II.

Mgr. Roman Mikuláš, PhD.
Ústav filologických štúdií
Katedra nemeckého jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta UK
Račianska 59
813 34 Bratislava
a
Ústav svetovej literatúry SAV
Konventná 13
811 03 Bratislava
roman.mikulas@savba.sk